

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.65/.68

К. О. НЕЧАЄВА,
юрисст MBH Advocates

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВІДУМЕРЛОСТІ СПАДЩИНИ

Досліджено питання визначення відумерлості спадщини. Виокремлено три підходи, що склались в юридичній науці щодо визначення поняття відумерлості спадщини. Запропоновано виокремлювати два поняття: «відумерлість спадщини» та «відумерле майно».

Ключові слова: відумерла спадщина, відумерло майно, право власності, безхазяйне майно.

Nechaieva, K.O. (2016), "To the problem of determining the category of escheated heritage" ["Do problemy vyznachennia katehorii vidumerlosti spadshchyny"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 108–112.

Постановка проблеми. Інститут відумерлості має винятково важливе значення для цивільного обігу, адже він націлений на усунення безсуб'єктності у спадщині, що полягає в максимальному збереженні тих прав та обов'язків, які належали померлому, могли б перейти до його спадкоємців, але через їх відсутність мають бути перенесені на спеціально уповноваженого суб'єкта [1, с. 246]. Незважаючи на важливість цієї правової категорії, у ст. 1277 ЦК України не встановлено чітке визначення цього поняття, а лише стверджується, що у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою [2]. Отже, цивільним законодавством України визначено процедуру визнання спадщини відумерлою без трактування цього терміна, тому таке положення законодавства потребує окремого наукового обговорення та уточнення.

Стан дослідження. В юридичній науці питання відумерлості спадщини розглядалось у працях С. С. Бичкової, О. Є. Кухарева, О. В. Розгон, Є. О. Рябоконя, Н. Б. Солтис, але незважаючи на висновки науковців, термін «відумерлість спадщини» лишається нерозкритим відповідно до практичних потреб. Наявне законодавче та наукове положення стосовно термінологічного визначення відумерлості спадщини потребує окремого вирішення.

Мета статті – на підставі аналізу законодавства та здобутків юридичної науки запропонувати авторське поняття відумерлості спадщини.

Виклад основного матеріалу. Проблемність визначення терміна «відумерла спадщина» існує в науці з моменту виокремлення цієї дефініції у правових джерелах. Крім того, дискусія посилилась у зв'язку із запровадженням терміна «відумерлість спадщини» замість поширеного «виморочне майно». Під час дослідження цього терміна ми приєднуємось до позиції О. П. Печоного, який у книзі «Спадкове право» використовував термін «виморочне майно», описуючи «відумерлість спадщини» [3, с. 253]. Виходячи з цього, ми будуватимемо поняття «відумерлість спадщини», спираючись на позиції науковців як щодо виморочного майна, так і щодо відумерлості спадщини.

В юридичній науці України стосовно поняття відумерлої спадщини склались наступні точки зору. На думку Ю. О. Заїки, відумерла спадщина – це специфічна підстава набуття майна померлого особливим суб'єктом – територіальною громадою, яка не має права відмовитися від спадщини за жодних обставин [4, с. 137]. Звернемо увагу, що дослідник підкреслює, що територіальна громада не може відмовитися від такої власності. У неможливості відмови від власності має прояв обов'язок з набуття у комунальну власність певних об'єктів. Отже, на думку Ю. О. Заїки, головна особливість відумерлої спадщини полягає в тому, що виникнення права власності на відумерле майно є обов'язком, а не правом суб'єкта. Таке положення не належить до розуміння спадкових прав, від яких суб'єкт може відмовитися.

Згідно із ч. 1, 3, 4 ст. 1277 ЦК України у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови

від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою [2]. Із цього випливає, що територіальна громада не має права відмовитися від спадщини, оскільки прийняття останньої є її обов'язком. Наявність у територіальній громаді певних обов'язків не викликає сумнівів. Це твердження можна обґрунтувати тим, що територіально громада є учасником цивільних правовідносин. Визнання територіальних громад учасниками цивільних відносин обумовлюється здійсненням територіальної автономії та місцевого самоврядування.

Варто звернути увагу, що виконання обов'язку може відбуватись у формі активної дії (виконання дій) та пасивної дії (утримання від дії). Законодавець щодо відумерлої спадщини встановлює активний обов'язок органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини у вигляді подання до суду заяви про визнання спадщини відумерлою. Тому у п. 5 ст. 1277 ЦК України встановлено, що спадщина, не прийнята спадкоємцями, охороняється до визнання її відумерлою відповідно до ст. 1283 ЦК України [2]. Отже, існує певний строк між відкриттям спадщини та визнанням її відумерлою.

Однак іноді суди України керуються правилом, що законодавством держава позбавлена права відмови від прийняття відумерлої спадщини, й остання стає державною власністю автоматично з дня відкриття спадщини. Це, зокрема, було визначено в рішенні Центрального районного суду м. Миколаєва від 20 липня 2016 р. у справі № 490/3071/16-ц [5]. Зустрічаються наукові позиції і з іншим розумінням. Наприклад, М. С. Абраменков та П. В. Чугунов стверджують, що набуте державою виморочне майно визнається таким, що їй належить з дня відкриття спадщини, навіть якщо для отримання виморочного майна не вимагалось б прийняття спадщини. Перехід майна до держави відбувається без особливого акта прийняття спадщини. Дослідники вказують, що фактом переходу майна у власність держави слід вважати закінчення часу, необхідного для прийняття спадщини спадкоємцями за заповітом і спадкоємцями за законом усіх черг. Цим фактом переходу спадкового майна до держави надається зворотна сила: моментом спадкового правонаступництва є день відкриття спадщини [6, с. 15]. Зазначене твердження є дискусійним.

Зовсім інше трактування обов'язку територіальної громади щодо прийняття відумерлої спадщини надано колегією суддів судової палати

у цивільних справах Апеляційного суду Дніпропетровської області у справі № 200/14818/13-ц. Колегія суддів встановила, що не має юридичного значення нездійснення реєстрації права комунальної власності територіальної громади м. Дніпропетровська на майно, визнане відумерлою спадщиною після смерті громадянина, у зв'язку з тим, що орган місцевого самоврядування згідно з чинним законодавством був позбавлений права відмовитись від прийняття відумерлої спадщини, а тому вважається спадкоємцем всіх прав та обов'язків спадкодавця з дня набрання законної сили рішення про визнання спадщини відумерлою, і неотримання відповідачем свідоцтва про право на відумерле майно, так само як і ухиляння від отримання необхідних документів, не може бути підставою для відмови у задоволенні вимог кредиторів [7]. Із таким висновком можна повністю погодитися. Крім того, згідно з листом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 заяву про визнання спадщини відумерлою не можуть складати вимоги позовного характеру, зокрема вимоги про передачу спадкового майна у власність територіальної громади. Суди повинні враховувати, що відповідно до ч. 1 ст. 1277 ЦК суд лише визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування у передбачених законом випадках [8]. Аналізуючи судову практику, можна виявити, що обов'язок органів місцевого самоврядування щодо подання до суду заяви про визнання спадщини відумерлою має активну форму, тому територіальна громада вважається спадкоємцем усіх прав та обов'язків спадкодавця з дня набрання законної сили рішення про визнання спадщини відумерлою.

На думку М. В. Котухової, під виморочним майном слід розуміти майнову масу, що переходить у порядку спадкування за законом до держави у разі відсутності інших бажаючих прийняти спадщину гідних спадкоємців як за заповітом, так і за законом [9, с. 7]. Наведене визначення не відрізняється оригінальністю, адже в ньому міститься важлива ознака, що відумерла спадщина – це майнова маса, тобто майно та майнові права, які успадковуються. Таким чином, статус відумерлого майна поширюється на чітко визначене майно та майнові права, які повинні вказуватись у відповідному судовому рішенні щодо визнання спадщини відумерлою.

Під час дослідження поняття відумерлості спадщини Н. Б. Солтис, як і інші науковці, також підкреслює, що як таке поняття «від-

умерла спадщина» не визначено законодавчо. Стаття 1277 ЦК України лише встановлює механізм переходу спадщини до визначеного суб'єкта – територіальної громади. Дослідниця вказує, що цей перехід є відмінним від прийняття спадщини способом набуття права власності, та визначає, що під поняттям «відумерла спадщина» слід розуміти процедуру набуття права власності територіальною громадою на майно, яке не було успадковане спадкоємцями [10, с. 237, 239]. На думку Н. Б. Солтис, відумерлість майна – це система дій (процедура) з виникнення права власності у територіальній громаді щодо майна, стосовно якого не виявлені спадкоємці як за заповітом, так і за законом, або у разі усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття. Ця думка Н. Б. Солтис потребує підтримки, оскільки можна простежити певний механізм дій суб'єкта – територіальної громади щодо отримання власності на відумерле майно. Наприклад, до цієї процедури варто віднести такі дії: виявлення такого майна, охорона та управління ним, звернення до суду для визнання спадщини відумерлою та встановлення суб'єктів прав на неї (після спливу одного року з дня відкриття спадщини), прийняття відумерлого майна на баланс відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Таким чином, можна виокремлювати дві категорії: відумерле майно та відумерла спадщина. Відумерле майно – це майно та майнові права, щодо яких застосовується порядок (процедура) відумерлості спадщини. Відумерлість спадщини – процес (система дій) переходу майна та майнових прав із безсуб'єктним зв'язком до територіальної громади у порядку, передбаченому законодавством. Пропонуючи цю категорію, відзначимо, що майно з безсуб'єктним зв'язком нами визначено через аналіз правового статусу об'єкта права. Зокрема, В. І. Сенчішев зазначає, що з позиції права важливою є не сама річ як сукупність фізичних і хімічних характеристик, а правове значення, що надається цьому об'єкту в силу позитивного права, що й реалізується у суб'єктивних правах та обов'язках [11, с. 294]. З урахуванням цього зазначимо, що правовий статус об'єкта охоплює не лише його матеріальні характеристики, а й наявність суб'єктивних прав та обов'язків, що можуть виникати стосовно нього, отже між об'єктом та суб'єктом може виникати суб'єктивний зв'язок, який відбивається на правовому статусі об'єкта у вигляді суб'єктної можливості суб'єкта здійснювати

певні права стосовно об'єкта, що перебуває в пасивному стані. Відумерлість спадщини є необхідною умовою збереження фактичного правового зв'язку між об'єктом правовідносин та суб'єктом, визначеним законом. Отже, суб'єктний зв'язок – це елемент правового статусу об'єкта прав, що існує у формі суб'єктної можливості суб'єкта здійснювати певні права стосовно об'єкта, зокрема правомочності. При цьому об'єкт прав містить для потенційного суб'єкта-володільця певні можливості здійснення суб'єктних прав у вигляді суб'єктного зв'язку.

Окремо зауважимо, що відумерлість спадщини може розглядатися як широке поняття, що охоплює статус майна з безсуб'єктивним зв'язком власності та процес визнання й прийняття спадщини територіальною громадою. У вузькому розумінні відумерлість спадщини – це процес переходу відумерлого майна у власність територіальної громади.

Окремо звернемо увагу і на таке поширене наукове твердження, що відумерлість спадщини не є категорією спадкового права. Представником цієї позиції, зокрема, є Л. Б. Жук. Його погляд зводиться до того, що визнання спадщини відумерлою та набуття прав на неї відповідною територіальною громадою є самостійною правовою підставою набуття права власності, що відрізняється як від спадкування за заповітом, так і від спадкування за законом [12, с. 189]. Із цього випливає, що відумерлість спадщини є різновидом набуття права власності. Із цим важко сперечатися, оскільки саме відумерлість спадщини є процесом, метою якого є перехід майна, щодо якого існує відумерлий суб'єктний зв'язок власності, до територіальної громади.

Висновки. Указані наукові позиції та міркування щодо відумерлості спадщини дозволяють стверджувати, що в науці сформувалися три підходи до трактування цієї категорії: відумерлість спадщини як різновид спадкування, як процес переходу майна до територіальної громади та як різновид набуття права власності. Із цього випливає, що в юридичній науці не існує єдиного погляду на відумерлість спадщини, що породжує значну кількість науково-практичних дискусійних питань, які потребують окремого дослідження.

Необхідно виокремлювати дві взаємопов'язані категорії: «відумерле майно» та «відумерлість спадщини». Відумерлість спадщини може розглядатися як широке поняття, що охоплює статус майна з безсуб'єктивним зв'язком власності та процес визнання й прийняття спадщини до територіальної громади. У вузькому розумінні

відумерлість спадщини – це процес переходу відумерлого майна у власність територіальної громади. Відумерлість спадщини ґрунтується на логіко-правових зв'язках щодо суб'єкта, а не об'єкта. Об'єкт, безумовно, не відмирає, а відмирає саме суб'єктний зв'язок щодо цього майна.

Установлено, що до характеристик відумерлості спадщини варто віднести: наявність активного обов'язку територіальної громади щодо її

прийняття; те, що встановлення статусу відумерлого майна настає з дня набрання законної сили рішення про визнання спадщини відумерлою; те, що територіальна громада може бути визнана спадкоємцем щодо відумерлого майна з дня набрання законної сили рішення про визнання спадщини відумерлою; універсальність правонаступництва за обов'язками спадкодавця; наявність певного строку між відкриттям спадщини та визнанням спадщини відумерлою.

Список бібліографічних посилань

1. Заїка Ю. О., Солтис Н. Б., Проценко В. В., Рябоконь Є. О. Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження): монографія/відп. ред. В. В. Луць; НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2015. 248 с.
2. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 16.09.2016).
3. Печений О. П. Наследственное право: практ. комент. к Гражд. кодексу Украины. Харьков: Фактор, 2012. 368 с.
4. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: монографія. 2-ге вид. Київ: КНТ, 2007. 288с.
5. Рішення Центрального районного суду м. Миколаєва у справі № 490/3071/16-ц від 20.07.2016 // Єдиний державний реєстр судових рішень. офіц. веб-сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59355247> (дата звернення: 16.09.2016).
6. Абраменков М. С., Чугунов П. В. Правовое регулирование перехода выморочного имущества в порядке наследования: теоретические и практические вопросы. *Наследственное право*. 2010. № 1. С. 10–20.
7. Рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області у справі № 200/14818/13-ц від 10.02.2015 // Єдиний державний реєстр судових рішень. офіц. веб-сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42636741> (дата звернення: 16.09.2016).
8. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування: лист Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цивіл. і кримін. справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13> (дата звернення: 16.09.2016).
9. Котухова М. В. Гражданско-правовое регулирование отношений с вымороченным имуществом в наследственном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2007. 25 с.
10. Солтис Н. Б. Набуття територіальною громадою права власності на житло, визнане відумерлим // Актуальні питання правового регулювання участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах : зб. наук. пр./НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва; за ред. О. Д. Крупчана, О. О. Первомайського. Київ: Редакція журн. «Право України», 2013. С. 235–254.
11. Гражданское право: учебник: в 2 т. Т. 1/Дюжева О. А., Ем В. С., Зенин И. А. и др.; отв. ред. Суханов Е. А. 2-е изд., перераб. и доп. М.: БЕК, 1998. 816 с.
12. Жук Л. Б. Правовий статус територіальної громади в контексті особливостей правової природи та процедури визнання спадщини відумерлою // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного права (Матвєєвські цивілістичні читання): матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 листоп. 2011 р.). Київ: Алерта, 2012. С. 188–190.

Надійшла до редколегії 19.09.2016

НЕЧАЕВА К. А. К ПРОБЛЕМЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КАТЕГОРИИ ВЫМОРОЧНОСТИ НАСЛЕДСТВА

Исследован вопрос определения вымороченности наследства. Выделены три подхода в отношении определения понятия вымороченности наследства, которые сложились в юридической науке. Предложено выделять два понятия: «вымороченность наследства» и «вымороченное имущество».

Ключевые слова: вымороченное наследство, вымороченное имущество, право собственности, бесхозное имущество.

NECHAIEVA K. O. TO THE PROBLEM OF DETERMINING THE CATEGORY OF ESCHEATED HERITAGE

It has been indicated that the civil legislation of Ukraine determines the procedure for recognition of heritage as escheated without an interpretation of this term, and such provisions of legislation require a separate scientific discussion and clarification. Thus the objective of this article was to suggest the author's concept of escheated heritage based on the analysis of legislation and achievements of jurisprudence.

It has been established that there are three approaches to the interpretation of the category of escheated heritage within the science: escheated heritage as a kind of inheritance, as the process of transition of property to the local community and as a form of ownership.

The author has proved the necessity to separate the two interrelated categories: "escheat property" and "escheated heritage". Escheat property – is the property, property rights, where the procedure of escheated heritage is applied.

Escheated heritage can be viewed as a broad concept covering the status of property with the subjectless relation of property and the process of recognition and adoption of heritage to the local community. In the narrow sense escheated heritage – is a process of transition of escheat property to the ownership of the local community. Escheated heritage is based on logical and legal relations on the subject, but not the object. The object does not definitely perish, but it is subjective relation to this property that is perished.

It has been established that the characteristics of escheated heritage should include: existence of an active duty of the territorial community for its adoption; the fact that the establishment of the status of escheat property begins from the date, when the decision on acknowledgment the heritage as escheated comes into force; the fact that the local community can be recognized as heir to escheat property from the date, when the decision on acknowledgment the heritage as escheated comes into force; by the universal succession duties of an ancestor; a certain period of time between the commencement of succession and recognition of heritage as escheated.

Keywords: *escheated heritage, escheat property, ownership, ownerless property.*